

DOCUMENTATIECENTRUM VOOR DRAMATISCHE KUNST V.Z.W.

RAAD VAN BESTUUR

Hugo Coene, Marcella Cottinie, Freddy Decreus, Flor Demedts (voorzitter), Jozef De Vos (directeur van het Documentatiecentrum), Jan Hoeckman, Etienne Hublau, Arthur Metdepenninghen, Gaby Rabau, Jetty Roels, Michel Van Ongevalle, Gilbert Van Vlaenderen, Willy Verbeke, Albert Willems, Dirk Willems.

REDACTIE DOCUMENTA

Jozef De Vos (hoofdredacteur), Luc Lamberechts, Annick Poppe, Freddy Decreus, Ton Hoenselaars, Jürgen Pieters, Mieke Kolk, Johan Callens.

* *
*

DOCUMENTA is een driemaandelijks tijdschrift van het Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst, v.z.w. en het Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst, Universiteit Gent.

Bijdragen, boeken ter recensie, bibliografische informatie en alle redactionele correspondentie dienen te worden gericht aan Dr. Jozef De Vos, Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst, Universiteit Gent, Rozier 44, 9000 Gent.

Alle correspondentie betreffende abonnementen, betalingen, enz. dient te worden gericht aan de heer Jan Hoeckman, Bromeliastraat 28, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).

Een jaarabonnement kost 15 € (België) of 18 € (Nederland) te storten op een der volgende rekeningen van het Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst, Gent:

447-0069151-12
290-0012255-54

Losse nummers zijn verkrijgbaar tegen 5 €.

"THERE ARE MORE THINGS IN HEAVEN AND EARTH"

Inleiding

Jozef DE VOS

Meer dan ooit is Shakespeare onze tijdgenoot. Voortdurend immers wordt zijn werk geherinterpreteerd en geadapteerd in het licht van nieuwe ideeën, nieuwe ontwikkelingen en nieuwe media. Shakespeare is ook alom aanwezig in alle geledingen van onze cultuur. Het spreekt dan ook vanzelf dat Shakespeare behalve in de literatuurwetenschap ook in de studie van het theater, van vertalingen, van de film en van de cultuur in het algemeen, een centraal aandachtspunt geworden is. Voor de filosofie ligt dit misschien minder voor de hand. Toen Alfons Van Impe in 1999 zijn studie *Shakespeare ook nog filosoof?* samenstelde, werd hij getroffen door de relatieve schaarste aan filosofische benaderingen van Shakespeares werk.

Deze bundel opstellen, die het resultaat is van een colloquium dat in december 2001 aan de Universiteit Gent gehouden werd, wil precies de dialoog of confrontatie tussen Shakespeare(anen) en de filosofie stimuleren.

Valt de gekozen invalshoek enigszins buiten het gewone, dan kan de associatie van Shakespeare met de filosofie toch ook niet echt verrassen. Een van de fameuze trekpleisters in Stratford-upon-Avon is het Gower Monument dat in 1888 werd opgericht. Het toont de schrijver op een hoge sokkel omringd door een aantal personages uit zijn werk, die tevens allegorische voorstellingen zijn van 'tragedy', 'comedy', 'history' en ... 'philosophy'. De filosofie wordt verzinnebeeld door Hamlet in een pose die veel weg heeft van *De denker* van Rodin. Een en ander wijst erop dat men bij de oprichting van het monument de filosofie als een wezenlijk aspect van de geestelijke nalatenschap van de Bard beschouwde.

Vele grote denkers uit de geschiedenis en niet het minst diegenen behorende tot het Europese continent, hebben trouwens de behoefte gevoeld om commentaar te geven bij Shakespeares werk. Toch heeft geen enkele filosofische richting, ideologie of godsdienstige overtuiging, ooit volledig greep gekregen of beslag kunnen leggen op Shakespeare. Het blijkt vrijwel onmogelijk om zijn ideeën te fixeren binnen een bepaald denksysteem. Men heeft gepoogd Shakespeare voor te stellen als katholiek en als protestant, als een marxist avant la lettre. En nog niet zo lang geleden stelde een Brits premier dat hij beslist een "Tory" zou

geweest zijn. Dat dit alles mogelijk is, wijst natuurlijk vaak op het dogmatisme van de commentatoren, maar ook op Shakespeares veelzijdige menselijkheid. De tegensprekelijkheden, de dubbelzinnigheden en open plekken in het werk doen het telkens weer ontsnappen aan elke ideologie of systeem. Precies daarin schuilt trouwens de grootheid en de rijkdom van Shakespeares oeuvre.

Het moet ons dan ook niet verwonderen dat G.B. Shaw, die trouwens nooit verlegen zat om een grapje dat Shakespeare in zijn eigen schaduw kon plaatsen, Ibsen verkoos boven Shakespeare. Shaw was overtuigd van de didactische mogelijkheden van de literatuur en vond dat het haar taak was sociaal corrigerend op te treden. In 1905 schreef hij: "Shakespeare's weakness lies in his complete deficiency in that highest sphere of thought, in which poetry embraces religion, philosophy, morality and the bearing of these on communities, sociology". Het is door het ontbreken van duidelijke stellingnames in Shakespeare dat Shaw veruit Ibsen verkiest boven Shakespeare.

Dan was de dichter en filosoof Ralph Waldo Emerson, die Shakespeare in 1883 opnam in zijn pantheon van "Representative Men" scherpzinniger in zijn inschatting van de kracht van Shakespeares werk:

he wrote the text of modern life... He is inconceivably wise; the others, conceivably. A good reader can, in a sort, nestle into Plato's brain and think from thence; but not into Shakespeare's. We are still out of doors. For executive faculty, for creation, Shakespeare is unique.

Zoals John J. Joughin opmerkt, aan wiens inleiding tot het boek *Philosophical Shakespeares* ik het citaat van Emerson trouwens ontleen, is dat niet zomaar de ietwat naïeve of sentimentele lofzang op het genie van de Bard. We merken hier ook zijn appreciatie van het feit dat het bijzondere van Shakespeare juist een mengeling is van het vertrouwde met het "hitherto unthought". Het "inconceivable" creatieve vermogen waar Emerson op wijst is een voortdurend proces dat volledig verknoopt is met de bredere culturele productie van betekenis van literaire teksten, aldus Joughin (p. 4).

Precies daardoor is ook de dialoog van de filosofie met Shakespeare verrijkend en instructief. Net zoals alle grote denkers van het theater hun opvattingen steeds getoetst hebben aan Shakespeare, kunnen ook filosofen een creatieve confrontatie met Shakespeare aangaan en a.h.w. nieuwe betekenis genereren.

In een algemene bijdrage bespreekt Alfons Van Impe, auteur van *Shakespeare, ook nog filosoof?* (Leuven, 1999), drie denkers die Shakespeares tijd en zijn werk hebben beïnvloed. Voor Francis Bacon was de Natuur als afstraling van de Schepper goed in zichzelf. Shakespeares werk is een panorama van alle aspecten van de natuur. Interessant en eigenlijk illustratief voor de "myriad-mindedness" van Shakespeare is dat Van Impe zijn interpretatie van Shakespeares kijk op de vrouw hier nuanceert. In de politieke drama's doemt de schaduw van Machiavelli voortdurend op. Shakespeares werk ademt ook de geest van Montaigne, wiens scepticisme en epicurisme in de figuur van Falstaff weerspiegeld zijn.

Jacques De Visscher die in 1988 reeds een indringende studie van *Macbeth* publiceerde, argumenteert dat een hermeneutiek van deze tragedie zich niet tot ethisch-psychologische analyses mag beperken. Parallellen met het Genesis-verhaal tonen aan dat Macbeths handelen met fundamentele, archaische krachten verbonden is.

In een bijdrage over de in de Oudheid gesitueerde stukken *Timon of Athens* en *Julius Caesar* toont Henk Woldring aan dat deze drama's in de context van de filosofie van de Antieken kunnen gelezen worden. *Timon van Athene* heeft als achtergrond het in politiek en moreel verval geraakte Athene dat de lessen van Aristoteles is vergeten en dat aan het scepticisme ten prooi gevallen is. *Julius Caesar* vertolkt de situatie in Rome waarin de Romeinse stoa en het epicurisme om de voorrang strijden en waarin Cicero geen kans krijgt.

Onder de titel *Heil Macbeth* gaf Rudolf Böhm op het colloquium te Gent een uiteenzetting waarin hij een parallel trok tussen Macbeth en Hitler. De hier opgenomen tekst is een Nederlandse versie van een hoofdstuk uit Böhms recente publicatie *Tragik - Von Oidipus bis Faust* (Warzbug, 2001). Böhms analyse toont aan dat in de geschiedenis van Macbeth zoals Shakespeare ze vertelt, het Kwaad zichzelf ten gronde richt. Macbeth is ten prooi aan de waan dat het Kwaad kan overwinnen.

Na de opstellen die zich concentreren op individuele stukken, sluit deze bundel passend af met een ruime, synthetiserende kijk op het oeuvre. Indien Shakespeare een groot filosoof is, zo betoogt Karel Boullart, dan is het precies omwille van zijn "Standpunktlosigkeit". Shakespeares "all-too-superhuman 'humanity'" (Stanley Cavell) wordt tegelijkertijd gekenmerkt door een afstand "op oneindig" en een onvoorwaardelijk engagement in de werkelijkheid van het wedervaren van onze soort.

Ik wens de vijf auteurs te bedanken voor hun bereidwillige medewerking aan het colloquium en aan deze publicatie. De redactie van *Documenta* is ervan overtuigd dat zij daarmee een interessante bijdrage levert tot een interdisciplinaire, de blik verruimende benadering van Shakespeare.

Ten slotte wens ik ook mijn erkentelijkheid te betuigen ten overstaan van de Provincie Oost-Vlaanderen die door haar financiële steun deze publicatie mogelijk maakte.

SHAKESPEARES "MAÎTRES À PENSER"

Alfons VAN IMPE

Het thema van deze verzameling opstellen, en mijn inleiding daarop, zijn ambivalent. Zij zitten te paard op twee disciplines: enerzijds dramaturgie, anderzijds filosofie. In tegenstelling tot existentialisten als Sartre, Camus of Marcel, kunnen wij bij Shakespeare niet spreken van een filosofisch concept geïntegreerd in een dramatische constructie.

Laat ik alvast beginnen met mijn conclusie. Is Shakespeare een filosoof? Als filosoferen een intellectueel systeem is waarbinnen al het werkelijke kan worden geplaatst en verklaard, dan is Shakespeare geen filosoof.

Hij is daarentegen duidelijk een moralist. De mens schijnt eerder tot het kwade geneigd, maar het Kwade wordt altijd gestraft, hetzij door de dood, hetzij door het Kwade zelf. Wij ontmoeten hier de antieke catharsis, behalve in Hamlet, die ten onder gaat aan zijn goede bedoelingen. Dat heeft Shakespeare niet belet met geniale blik de menselijke natuur en de politiek-maatschappelijke spinnwebben te doorzien. Hij bezit de wijsheid, die verworven filosofie is. "Stille twijfel is de baken van de wijze" lezen we in *Troilus and Cressida* (II, 2).¹

Toch verdient het aanbeveling er op toe te zien niet alles onder een of ander filosofisch axioma te plaatsen. Bij het lezen en herlezen ben ik mij gaan afvragen of een aantal uitspraken die men gemakkelijk als filosofische sprankels kan duiden, niet eerder spelletjes zijn met woorden en geestigheden in een specifieke dramatische context.

De vraag blijft evenwel open: ligt er een filosofische lijn in het leven en het werk van Shakespeare? Wat dacht Shakespeare eigenlijk over de mens, de werkelijkheid, het bovennatuurlijke?

Shakespeare heeft alles wat is, met nieuwsgierigheid bespeeld: de liefde, de seksualiteit, de politiek, de macht, de moraal, de eindbestemming van de mens. De enige mogelijkheid om deze ontzaglijke materie enigszins te vatten en te ordenen, leek mij ze onder te brengen onder de traditionele triade van de metafysica. Deze drie hoofdstukken: het Ik, het werkelijke, het metafysische, boden mij de basis om te proberen greep te krijgen op het denken en spreken van Shakespeare. De stof is te ontzaglijk om in een kort bestek te behandelen, Daarom wil ik alleen